

Evropska literarna obzorja v baročnem slovenskem slovstvu

Matija Ogrin, Monika Deželak Trojar, ZRC SAZU

V starejši slovenski literaturi je za razpravo o tem, kakšna so njena evropska literarna obzorja, verjetno potrebno razlikovati med dvema temeljno različnima ravnema.

1 Pojav literarnega

Prva, elementarna raven, na kateri opažamo vplivanje evropskih literarnih razgledov, je ta, ki literarno razsežnost slovenskih besedil sploh vzpostavlja. Slovensko slovstvo se začneja z liturgičnimi, pastoralnimi in dogmatičnimi – t.j. striktno verskimi besedili. Najsi kot začetek slovenskega slovstva štejemo prvi Brižinski spomenik ali Trubarjev Katekizem ali kaj drugega, v vsakem primeru nas čaka sklep, da je začetek slovenskega slovstva najtesneje povezan z verskim življenjem Slovencev, z izpovedovanjem in oznanjanjem krščanske vere. Katekizem – tako Trubarjev kakor Čandkov oz. Hrenov – je predvsem dogmatično besedilo, ki je kot prevod zelo pomembno za slovstvo, težje pa je v njem videti literarne razsežnosti (vendar vsebuje denimo Čandkov Katekizem pesem iz treh klasičnih distihov, ki so prvi primer rabe antične oblike pri nas). Literarnost, razumljena v sodobnem pomenu besede, se v slovenskem slovstvu začneja tam, kjer se besedilo od čisto dogmatičnih formulacij – te morajo biti kar se da jasne, strnjene, namenjene enoznačnemu razumevanju – lahko že nekoliko odmakne v smer svobodnega oblikovanja, pripovedi in subjektivizacije, saj na tem področju postane raba literarnih sredstev nepogrešljiva. Določene nastavke literarnega je najti že tudi v omenjenih dogmatičnih, liturgičnih idr. besedilih – toda opazen razmah literarnosti v novejšem pomenu besede je vsekakor opaziti tam, kjer se slovensko slovstvo postopoma odmika od striktno sakralnih in pastoralnih besedil v smer pripovedi in subjektivizacije. Posebej jasno je ta proces moč opazovati v naši književnosti 17. stoletja.

Ta premik v slovenskem slovstvu je vsekakor nastal pod vplivom evropske literarne tradicije. Nastal je zaradi zavesti slovenskih piscev o evropski literaturi, je njen znak ali celo impliciten dokaz njenega učinkovanja. Z drugo besedo: sam proces prehoda iz slovenskega slovstva v literaturo, ki ni kratko ali enkratno dejanje, marveč proces, ki traja več stoletij – ta prehod že sam na sebi je pomemben znak vplivanja evropskega literarnega izročila in zavesti o njem. Literatura, ki je tako nastajala, je bila po vsebini zvečine – toda ne izključno – še vedno verske narave. To je samoumevno. Toda zaradi njene notranje in zunanje oblikovanosti je treba v nji videti prepoznavne začetke ter kvalitete literarnega oblikovanja, pripovedi in domišljjskega upovedovanja.

Na tem mestu ne razpravljamo o specifični opredelitvi literarnosti, saj bi morali v tak namen literarnoteoretsko in filozofsko opredeliti njeno strukturo ali bistvo. O literarnosti govorim tu kot izkustvenem pojavu, ki je dan z značilnostmi, med katere spadajo specifična kompozicija, retorične strukture, raba slogovnih sredstev, kompleksnih figur literarnega izražanja itn. Tako zapopadeno literarnost opazujemo na določenem historičnem gradivu slovenskega slovstva 17. stoletja – zlasti pri Adamu Skalarju, Matiji Kastelcu, J. Kr. Svetokriškem idr.

2 Eksplicitno povezovanje z literarnim kontekstom

Druga raven razpravljanja, kako se v našem slovstvu oz. literaturi manifestira zavest o evropski literaturi, pa je tista, na katero običajno najprej pomislimo: to so eksplicitna znamenja navezovanja, ki se kažejo s citati in referiranjem na dela raznih evropskih pisateljev – tako antičnih kakor srednjeveških in sodobnih.

Na tem področju so slovenski pisatelji 17. stoletja zvečine še neraziskani. Ne vemo, katere avtorje naši zgodnjebaročni pisatelji navajajo, in še manj, kako jih navajajo – ali neposredno po zgodnjenovoveških in srednjeveških virih, ali iz homiletičnih priročnikov, katerih natanko itn. Še manj je raziskano, kakšno funkcijo ti navedki in reference v njihovi prozi res opravljajo: ali jih naši pisci jemljejo zgolj kot ilustrativno gradivo, skoraj kot zunanji dodatek, ali pa so od njih globlje, morda močno odvisni ...

V nadaljevanju se ozrimo na le nekaj modusov, kako ti pisatelji uporabljajo citirana dela.

Reference v Skalarjevem rokopisu

V obsežnem rokopisu, ki ga Adam Skalar napisal nastal okr. 1643 in v njem združil štiri besedila, od katerih jih je bilo troje popolnoma dokončanih in pripravljenih za tisk – do česar pa ni prišlo – najdemo dolgo vrsto referenc in navedkov. Avtor referira v spisu *Vselai inu nikoli* na mnoge pozno-srednjeveške in zgodnje-novoveške teološke pisce. Tako že v prvih poglavjih svoje meditacije o misteriju pogubljenja postavi več pomembnih referenc, denimo tole.

Ludovicus Granatensis, en iemeniten Boga boieči pisar, ta od te večne peklenske martre tako govori: kai čom iest od te večne peklenske martre govorit, katera obeniga konca na ve! Ta ist[a] tako dolgo koker sam gospod Bog terpi, nie cil ie tako restegnen, de koker priča en učenik, keder be en ferdaman čez taužent let le eno samo solzo preлил, inu keder bi se tulkain vode iz niega oči nateklo de bi ves volen svet d[o] nebes napounila – kai se more strašnešiga reči ali zmisliti ... (fol. 395r–395v)

V tem drobnem odlomku je opaziti, da teološki misli neposredno sledi čutno nazorna podoba. Tak način podajanja in premišljevanja je značilen za celoten Skalarjev spis – in prav verjetno se zdi, da je veliko takšnih vzpodbud prejel od navedenega avtorja. Ludovicus Granatensis, Luis De Granada (1505–1588) je bil španski dominikanski teolog, duhovni pisatelj in mistik. Njegovo najbolj vplivno asketično delo je bilo *La Guia de Pecadores* (Vodnik grešnikov, 1555), „ki se odlikuje z jasnim in harmoničnim slogom najčistejše španščine, s katerim si je zaslužil veljavo klasika, in z mehko elokvenco, zaradi katere je to delo ostalo vir religioznega navdiha; po pravici so to delo primerjali s Kempčanovo Hojo za Kristusom;“ kmalu je bilo prevedeno v vse večje evropske jezike.¹ Podobno razširjeno je bilo njegovo asketično delo *Memorial de la vida christiana*. Luis De Granada je kot znamenit pridigar 1576 izdal tudi retorski priročnik *Rhetoricae Ecclesiasticae, sive de ratione concionandi*, ki se je prav tako že za njegovega življenja razširil po Evropi v več izdajah. Po smrti so v več zvezkih izdali njegove pridige. Iz enega od njegovih asketičnih del – verjetno iz katerega od najbolj razširjenih – je Skalar zajel motiv svojega prvega poglavja.

1 Prim.: Ven. Louis of Granada. *Catholic Encyclopedia*. New Advent [<http://www.newadvent.org/cathen/09385b.htm>] (19. maja 2011).

Pri Skalarju srečamo še celo vrsto pisateljev, katerih imena, odlomki in snovi so se s tem rokopisom prvič pojavili v slovenskem besedilu. Najprej so to klasiki krščanske misli in leposlovja – cerkveni očetje sv. Avguštin, sv. Krizostom, sv. Gregor Veliki in cerkveni učitelj sv. Bernard. Ni mogoče reči, ali je Skalar sam bral besedila teh avtorjev ali pa jih je spoznaval posredno, v besedilih poznejših piscev; možno je oboje. Časovno jim sledi skupina srednjeveških avtorjev: Jakob Kartuzijan de Paradiso, Martin iz Opave, Dietrich iz Apolde, Tomaž Cantimpraški, sv. Antonin Florentinski. Glede načina, kako je Skalar uporabljal snov iz njihovih del, bi smeli reči, da se večidel pojavljajo v zadnjem delu besedila *Vselai inu nikoli*, zlasti v poglavju Exempla, in da je vsaj v večji meri sprejel od njih snov svojih eksemplaričnih pripovedi. Tem časovno sledi tista skupina avtorjev, za katero se zdi, da je bila za Skalarja vendar najbolj pomembna – to pa so duhovni pisatelji, ki stojijo na meji srednjega in novega veka, v renesansi ali že povsem v novem veku – sredi navzkrižij 16. stoletja: Dionizij Kartuzijan, Luis De Granada, Girolamo Piatti, Francisco Suárez, Adam Sasbout, Cesare Baronius, Laurentius Surius. Izmed teh sta Suárez in Baronius umrla šele na začetku 17. stoletja, približno v času (ali malo pred tem), ko se je Skalar rodil. Po teh pisateljih je bil Skalar povezan z žarišči evropske renesančne filozofije, poznosrednjeveške mistike in tridentinske katoliške obnove: Dionizij Kartuzijan (15. stol.) je bil sodelavec kardinala Kuzanskega, hkrati pa redovnik z mnogimi mističnimi doživetji in vpliven pisatelj mistične literature; Cesare Baronius (konec 16. stol.) je bil učenec sv. Filipa Nerija in ena osrednjih oseb oratorijanskega gibanja, ki je s pristno in preprosto vero pomembno prispevalo h katoliški prenovi tudi zunaj meja Italije; Luis de Granada (Trubarjev sodobnik) je bil eden najbolj upoštevanih asketičnih pisateljev svojega časa; Lavrencij Surij je bil prijatelj in sodelavec jezuita sv. Petra Kanizija, avtorja obeh znanih katekizmov, ki ju je pri nas malo pred Skalarjem prevajal Janez Čandek.

Janez Krstnik Svetokriški

Prav mogoče je, da gre v baročni erudiciji – in še v marsičem – Svetokriškemu prvo mesto med slovenski pisatelji ne le 17., marveč tudi 18. stoletja. Pri njem bi našli več istih avtorjev, ki jih srečamo pol stoletja prej že pri Skalarju, in vrsto drugih. Najdemo pa tudi zanimive navezave na antično literaturo. V drugem delu *Sacrum promptuarium* najdemo v pridigi „Na nedelo sexagesima imenovano“ primer negativnega kontrastiranja antične literature kot utopije in ostrega realizma krščanskih predstav o svetu. Ker v tej pridigi Svetokriški premišljuje o trpljenju pogubljenja, uporablja navezavo na antično literaturo za pojasnitev nasprotja med antičnim pojmovanjem hada in krščanskim pojmovanjem pekla. Za vseh petero čutov najde v antičnih mitih neko tolažilo ali blažilo, ki pogubljenemu ne bo pomagalo:

Zmotna je vera, „... de te lepe Proserpine inu Nimfe pogostem v paku prideio troštat inu rezluštat z njih lepem obličjam tajste fardamane duše, zakaj obeniga drugiga trošta nebote imeli temuč te strašne podobe teh hudičou gledat. [...]

Nimate se troštat do vekoma drugiga šlišat, ampak tajisto paklensko musiko, zakaj so fable, kar Poeti pišeio, de namreč Orpheus vsaku lejtju enkrat gre pred urata paklenske, ter de tem fardamanem citra inu rezveseli njih žalostna srca, ne, ne, temuč hudiči citrajo taku strašno, de kadar bi G. Bug perpustil na zemlo slišati njih strašno muziko, vsij ludie, vse tize inu živali od velika straha bi pomrli.“ (str. 243–245)

Vsako čutilo vzbuja, kakor antični miti, svojo utopijo, ki jo Svetokriški razdere z ostrino in drastiko srednjeveškega razumevanja pekla; tako tudi za čut okusa obstaja legenda, da Bakhus s sodom sladkega vina včasih pride v Had, da bi pogasil žejo mrtvih, toda ne, „ampak hudiči bodo stlačili žauč inu strup teh lintvernou inu kač, ter po sili vam bodo v grlu lili.“ (str. 247) Tudi to je eden od možnih baročnih modusov odnosa do evropske literature.

Rogerij Ljubljanski

Proznih besedil, ki jih je Rogerij v začetku 18. stoletja razvijal in v kombinaciji s temo komponiral iz pesniških concettov, ni sestavljal le iz tem, katerih geneza sega v Sveto pismo, v spise cerkvenih očetov, sholastikov in renesančnih humanistov, denimo Marsilia Ficina; njegov eruditsko širok spekter avtorjev in tem, ki jih navaja, vključuje tudi mnoga mesta iz antične literature. Pridigo na praznik Jezusovega vnebohoda denimo konča Rogerij z domiselno izpeljanim, dobro koncipiranim simboličnim paralelizmom, v katerem je mitično pripoved o Jupitrovi zlati verigi – *catena aurea* – s katero Jupiter povleče zemljane k sebi v nebo, povezal s krščanskimi duhovnimi skrivnostmi.

Pak verujem tu, de JESUS ta lubi Izveličar, spistil, ja sam pernesel je od Nebes eno tako keteno, namerč: njegoviga S. žiulejnja, terplejna, zaslužejna iz zapovidjo, de se te imamo perjeti, kir on use hoče h sebi u Nebesa potegniti [...] venar iz tem, de se imamo te ketene njegoviga exempla deržat; tar poleg teh žel, obetov inu naprejuzetja te dobra dela kazat. [...] pojdi, pojdi, O lubeznivi JESU! u to iz martro inu terpleinam zasluženno čast Nebeško. Ali: Ah! Memento mei, cum veneris in regnum tuum. Spomni se me, spomni se nas, kadar prideš u tvoje Krajlestvu, de nam daš to gnado prau se tvoje ketene deržati ... (PE1: 520–521)

Rogerij Ljubljanski nadvse ljubi simboliko, s katero povezuje arhaične klasične ali starozavezne, pa tudi čisto posvetne umetne prvine s krščanskim razodetjem, naukom in skrivnostjo. Ta poteza je izrazito baročna. V navedenem odlomku je videti primer pozitivne navezave na antični mit, ki pa ga nadgradi krščanska razlaga razmerja med človekom in Kristusom. Toda tudi to je le ena od mnogih možnosti, v katerih se kažeta podoba in odnos do antične književnosti pri slovenskih baročnih pisateljih.

Sklep

Zavest o evropski literaturi se na fundamentalen način kaže v premiku iz (pastoralnega, dogmatičnega) slovstva v (meditativno, retorično) literaturo. Na tej temeljni ravni je zavest o evropskem literarnem kontekstu treba opazovati zlasti kot preobrazbo oz. formiranje (pol)literarnih zvrsti – na prvem mestu meditativne proze (asketike) in retorske proze (pridige). Raziskava na tej ravni bi lahko imela za svoj objekt primerjalno analizo baročnih proznih idr. zvrsti v raznih kulturnih okoljih. Preobrazba neliterarnih teoloških zvrsti (kakor je npr. katekizem) v (pol)literarne zvrsti (kakor so razne oblike proze) je namreč temeljni fenomen zrcaljenja evropskih literarnih obzorij v slovenski literaturi 17. stoletja.

V tem kontekstu bi dobile pravo mesto tudi specialne raziskave o izviri in naravi citatov ter referenc v slovenski baročni literaturi – kar je za literarnega zgodovinarja še odprta naloga.